

Zdzisław Pawlak

Nauczanie filozofii w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w ostatnim dwudziestopięcioleciu XX wieku

Studia Włocławskie 11, 344-370

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ZDZISŁAW PAWLAK

**NAUCZANIE FILOZOFII
W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM
WE WŁOCŁAWKU
W OSTATNIM DWUDZIESTOPIĘCIOLECIU XX WIEKU**

Jan Paweł w encyklice *Fides et ratio* napisał: „Pragnę stanowczo potwierdzić, że studium filozofii jest podstawowym i nieodzownym elementem w strukturze studiów teologicznych i w formacji kandydatów do kapłaństwa. Nieprzypadkowo program studiów teologicznych (*curriculum*) przewiduje, że ma je poprzedzić pewien okres przeznaczony w głównej mierze na studium filozofii. Praktyka ta [...] sięga korzeniami do doświadczeń zgromadzonych w średniowieczu, kiedy to dostrzeżono potrzebę łączenia w harmonijną całość wiedzy filozoficznej i teologicznej” (n. 62).

Niniejsze opracowanie dotyczące tak traktowanego nauczania filozofii w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w ostatnich 25 latach XX wieku zostanie przedstawione w czterech zasadniczych punktach: 1) wytyczne do nauczania filozofii w seminariach duchownych w ówczesnych dokumentach Kościoła; 2) wykładowcy przedmiotów filozoficznych; 3) dyscypliny filozoficzne wykładane w seminarium włocławskim, ze szczególnym uwzględnieniem opracowań naukowych, z których korzystano przy wykładach, a także treść merytoryczna wykładów i formy ich zaliczeń; 4) działalność Koła Filozoficznego.

**1. Dokumenty Kościoła
o nauczaniu filozofii w seminariach duchownych**

Według Dekretu o formacji kapłańskiej *Optatam totius* Soboru Watykańskiego II nauczanie filozofii w seminariach duchownych, a także w innych uczelniach katolickich ma prowadzić do „zdobycia gruntownego i spójnego poznania człowieka, świata i Boga”, ma dać fundamenty do dalszych studiów, zwłaszcza teologicznych, i przygotować do realizacji szczególnie kapłańskiego powołania i jego współczesnej misji. Doku-

ment soborowy daje też wskazania co do sposobu przekazywania wiedzy filozoficznej alumnom. Ma ona być podawana nie tylko w oparciu o „wiecznie żywe dziedzictwo filozoficzne”, ale także ma uwzględniać „badania filozoficzne nowszych czasów”, związane z własną tradycją narodową oraz „najnowszy rozwój nauk ścisłych”¹. Co więcej, nauczanie filozofii ma „wzbudzić u alumnów umiłowanie konsekwentnego poszukiwania prawdy, zachowywania jej i dowodzenia”².

Na powyższe wskazania i postulaty powołuje się kard. Gabriel-Marie Garonne, prefekt Kongregacji Wychowania Chrześcijańskiego, w liście do biskupów z 20 I 1972 r. *O nauczaniu filozofii w seminariach*³. Najpierw ukazuje on aktualne trudności studiów filozoficznych w seminariach. Są nimi: nastawienie technologiczne współczesnego człowieka, zastępowanie dyscyplin filozoficznych naukami przyrodniczymi i antropologicznymi, trudności w dostrzeganiu związku filozofii z teologią. Taka sytuacja sprawiła, że filozofia: 1) nie ma już własnego przedmiotu: została wchłonięta i zastąpiona przez nauki przyrodnicze i humanistyczne; 2) utraciła istotne znaczenie dla religii i dla teologii, którą usiłuje się opierać wyłącznie na egzegezie biblijnej; 3) stała się dziś nauką ezoteryczną, niedostępną dla większości kandydatów do kapłaństwa⁴.

Mimo jednak tych trudności i przeszkód kard. Garonne podkreśla stanowczo, że filozofia jest niezbędna dla przyszłych kapłanów, ponieważ „powracają stale odwieczne tematy myśli ludzkiej: sens życia i śmierci; sens dobra i zła; podstawa wartości; godność i prawa osoby ludzkiej; konfrontacja kultur i ich duchowej spuścizny; zgorzenie cierpieniem, niesprawiedliwością, uciskiem, gwałtem; natura i prawa miłości; porządek i nieład w naturze; problem wychowania, autorytetu, wolności; kierunek rozwoju dziejowego i postępu; tajemnica tego, co za grobem i wreszcie – jako zasadniczy moment tylu innych zagadnień: Bóg, Jego istnienie, Jego osobowy charakter i opatrność”⁵.

W kolejnej części listu kard. Garonne daje wytyczne co do nauczania filozofii w seminariach. Dotyczą one zarówno organizacji studiów, jak i treści i programów nauczania⁶. Wskazania te są bardzo potrzebne. Wprawdzie Sobór Watykański II wytyczył główne linie odnowy nauczania filozofii, ale „po upływie sześciu lat trzeba wszakże stwierdzić, że seminaria nie idą po linii postulowanej przez Kościół. Weszło tu w grę wiele przyczyn, nieraz złożonych i trudnych do określenia”⁷.

Do tego listu kard. Garonne oraz soborowego dekretu *Optatam totius* nawiązuje wprost posynodalna adhortacja apostolska Jana Pawła II *Pastores dabo vobis* z 1992 r., dotycząca formacji kapłanów we współcze-

snym świecie. O studium filozofii jako „istotnym składniku formacji intelektualnej” kandydatów do kapłaństwa traktuje szczególnie jej nr 52.

W oparciu o powyższe dokumenty Stolicy Apostolskiej powstały także szczegółowe wytyczne dotyczące kształcenia alumnów w zakresie filozofii w polskich seminariach duchownych. Pierwsze po Soborze Watykańskim II *Ratio studiorum fundamentalis* opracowała Komisja Episkopatu Polski ds. Seminariów Duchownych już w 1967 r. (wprowadzono je w życie od roku akademickiego 1968/69). Drugim było *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* z 10 XI 1977 r. Po ośmiu latach przygotowano kolejne *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (ogłoszone 19 III 1985 r.); wprowadzono je w życie od roku akademickiego 1985/86. Wreszcie 26 VIII 1999 Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego (Seminariów i Instytutów Naukowych) zatwierdziła nowe *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* w wydaniu Konferencji Episkopatu Polski, w wyniku czego powstały *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce* (Częstochowa 1999), prezentujące program studiów (w tym także filozoficznych) w wyższych seminariach duchownych w Polsce⁸.

2. Wykładowcy przedmiotów filozoficznych

Przedmioty filozoficzne w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w latach 1975–2000 wykładali czterej profesorowie: ks. dr Tadeusz Przybylski (1960–2004), ks. dr Jan Nowaczyk (1967–2002), ks. dr hab. Zdzisław Pawlak (od 1974), ks. lic. Lucjan Andrzejczak (1975–1979). Do pracy naukowo-dydaktycznej przygotowywali się na wyższych uczelniach w kraju (Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie i Katolicki Uniwersytet Lubelski) oraz za granicą (uniwersytet w Lowanium).

Ks. dr Tadeusz PRZYBYLSKI (1927–2007) odbył studia filozoficzno-teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku (1949–1954), gdzie przedmiotów filozoficznych uczyli go: ks. Władysław Giszter i ks. Antoni Warmuz. Po rocznej pracy duszpasterskiej rozpoczął w 1955 r. studia specjalistyczne z filozofii (w zakresie filozofii przyrody) na ATK w Warszawie. Później (od 1958 r.) kontynuował je na KUL-u. Pod koniec 1960 r. uzyskał stopień magistra filozofii na podstawie pracy pt. „Pojęcie substancji u Czesława Białobrzeskiego”, pisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Stanisława Mazierskiego (kapłana diecezji włocławskiej).

Już wcześniej (od 1 X 1960 r.) został mianowany wykładowcą w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. Otrzymał wykłady z biologii, które prowadził co dwa lata na kursie I i II w wymiarze dwóch go-

dzin tygodniowo. Przez rok (1960–1961) uczył także propedeutyki filozofii w Niższym Seminarium Duchownym, a ponadto także matematyki.

W 1965 r. (1 IX) został mianowany profesorem filozofii we włocławskim Wyższym Seminarium Duchownym i powierzono mu teraz wykłady z kosmologii (filozofii przyrody), epistemologii (teorii poznania) oraz etyki. W następnych latach (od 1971 r.) w miarę potrzeby wykładał także historię filozofii, ontologię (metafizykę) i teodyceę (filozofię Boga). Jako profesor seminarium ks. Przybylski wygłosił w ramach sesji naukowych włocławskich księży profesorów referat pt. „Filozofia przyrody a nauki przyrodnicze” (19 XII 1965) oraz dwa wykłady inauguracyjne: „Złączenie ducha i materii w wizji Teilharda de Chardin” (16 IX 1966) oraz „Filozofia moralności u J.P. Sartre’a” (26 IX 1971).

Stopień naukowy doktora filozofii zdobył ks. Przybylski 8 XI 1971 r. na ATK w Warszawie na podstawie rozprawy pt. „Ontyczna struktura przyrody w ujęciu Czesława Białobrzeskiego”, pisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Kazimierza Kłósaka⁹.

W 1979 r. (15 XI) podpisał razem z dziewięciu innymi profesorami seminarium włocławskiego, jako członek założyciel, deklarację o powołaniu klubu naukowo-dyskusyjnego „Krağ” (zainicjowanego przez ks. prof. dr. hab. Stanisława Olejnika), przekształconego w 1984 r. w Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego. Brał niekiedy udział w organizowanych dyskusjach tegoż Towarzystwa (sam jednak referatów nie głosił).

Jako warsztat pracy dydaktycznej i lektury naukowej posiadał księgozbiór liczący ok. tysiąca woluminów, ze sporą liczbą książek z zakresu filozofii, w większości w języku polskim, choć były wśród nich także książki w językach obcych.

Z pracą naukowo-dydaktyczną w seminarium włocławskim ksiądz profesor Przybylski łączył pracę duszpasterską, najpierw jako wikariusz, a potem jako proboszcz w parafiach: Grochowalsk (1971–1975), Michelin (1975–1981), Chocień (1981–1987), Lubień (1987–2001). W 2001 r. przeszedł na emeryturę, z zamieszkaniem w Ciechocinku, skąd przyjeżdżał jeszcze z wykładami do Włocławka do 2004 r.

Czasochłonna praca duszpasterska była prawdopodobnie przyczyną dość skromnego (jak na profesora) opublikowanego dorobku naukowego (zaledwie kilka pozycji). Jego praca naukowo-dydaktyczna w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku na stanowisku wykładowcy przedmiotów filozoficznych, a zwłaszcza filozofii przyrody, trwała prawie 44 lata (wykładał także filozofię na Studium Teologii we Włocławku oraz w Koninie)¹⁰.

Ks. dr Jan NOWACZYK (ur. 1936) studia filozoficzno-teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku odbył w latach 1955–1961, gdzie przedmioty filozoficzne wykładali wówczas: ks. Władysław Giszter, ks. Antoni Warmuz i ks. Józef Iwanicki. Po dwóch latach wikariatu rozpoczął w 1963 r. studia specjalistyczne z zakresu filozofii na ATK w Warszawie. W 1966 r. (13 XII) uzyskał na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej ATK stopień magistra filozofii na podstawie pracy pt. „Koncepcja sprzeczności w logice formalnej i diamacie”, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Józefa Iwanickiego (kapłana diecezji włocławskiej). Przygotowanie rozprawy doktorskiej ks. Nowaczyk łączył od 1967 r. z prowadzeniem wykładów w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku oraz od 1968 r. z pracą duszpasterską w diecezji. W 1975 r. (23 VI) uzyskał na ATK w Warszawie stopień naukowy doktora nauk humanistycznych – specjalizacja w zakresie filozofii – na podstawie rozprawy „Teoriopoznawcze i ontologiczne uwarunkowania ateizmu Jean-Paul Sartre’a”, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Kazimierza Kłósaka.

W 1979 r. i 1980 (miesiące wakacyjne lipiec i sierpień) ks. Nowaczyk, mając w perspektywie dalszą pracę badawczą nad myślą filozofów francuskich, poszerzał swoją znajomość języka francuskiego w Paryżu¹¹.

W 1967 r. (12 IX) powierzono ks. Nowaczykowi prowadzenie wykładów zleconych z zakresu filozofii w seminarium włocławskim (logika, metodologia, ontologia, teodycea), a w latach późniejszych doszły także: antropologia filozoficzna, współczesne kierunki filozoficzne oraz wybrane problemy ateizmu. Jako profesor seminarium wygłosił także trzy wykłady inauguracyjne: „Koncepcja nauki” (20 IX 1969), „Prymat egzystencji wobec esencji według Jean-Paul Satre’a” (12 IX 1973), „Modernizm i jego filozoficzne uwarunkowania” (2 X 1988).

Ks. profesor Nowaczyk prowadził działalność dydaktyczną także w innych uczelniach, wykładając (w zależności od potrzeb) różne przedmioty filozoficzne: w Seminarium Misjonarzy Ducha Świętego w Bydgoszczy (1977–1980), na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej ATK w Warszawie (zajęcia zlecone w roku akademickim 1984/85), na Studium Teologii we Włocławku (od 1992), w Zachodniopomorskiej Szkole Businessu we Włocławku (1999–2000)¹².

Z pracą naukowo-dydaktyczną ks. Nowaczyk łączył pracę duszpasterską, poczynając od 1968 r., najpierw jako wikariusz, a potem proboszcz parafii: Grochowalsk (1975–1980), Chełmica Duża (1980–1990), św. Stanisława we Włocławku (od 1990). Wydaje się, że taka sytuacja nie ułatwiała pracy naukowej ks. Nowaczyka¹³.

Praca naukowo-dydaktyczna ks. Nowaczyka we wrocławskim seminarium duchownym na stanowisku wykładowcy przedmiotów filozoficznych trwała 35 lat (1967–2002) i zaowocowała dorobkiem naukowym, który obejmuje 40 opublikowanych pozycji, z czego niemal połowa to obszerniejsze opracowania i artykuły z zakresu różnych dziedzin filozofii¹⁴. Z wykazu publikacji¹⁵ można też zauważyć, że zainteresowania naukowo-badawcze ks. profesora Nowaczyka idą zasadniczo w trzech kierunkach: filozofii Boga, antropologii filozoficznej i metodologii nauk.

Ks. profesor Nowaczyk ma także udział w pracach klubu naukowo-dyskusyjnego „Krağ”, przekształconego w 1984 r. w Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławku. W latach 2003–2006 był jego wiceprezesem, a w maju 2006 r. został wybrany na prezesa tegoż Towarzystwa. Wygłosił na spotkaniach naukowych (najpierw „Kreğę”, a później Towarzystwa) w sumie siedem referatów, z których większość następnie opublikował drukiem¹⁶.

Ks. dr hab. Zdzisław PAWLAK (ur. 1942) studiował filozofię i teologię w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławku w latach 1960–1966. Jego profesorami w zakresie filozofii byli: ks. Józef Iwanicki i ks. Władysław Giszter. Po dwóch latach pracy na wikariacie został w 1968 r. skierowany na studia specjalistyczne na sekcji filozofii teoretycznej na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL. Na seminarium naukowym z metafizyki, prowadzonym przez o. prof. dr. hab. Mieczysława A. Krąpca, napisał pracę magisterską pt. „Problem apofatycznego poznania Absolutu w »Sumie teologii« Tomasa z Akwinu” i 25 VI 1971 r. otrzymał magisterium z filozofii¹⁷.

Stopień naukowy doktora filozofii chrześcijańskiej uzyskał 23 II 1974 r. na KUL-u, na podstawie rozprawy pt. „Filozoficzne implikacje poglądów Mircea Eliadego na strukturę religii”, napisanej również na seminarium naukowym o. prof. dr. hab. M.A. Krąpca (promotorem była s. prof. dr. hab. Zofia J. Zdybicka)¹⁸.

Po doktoracie korzystał z zagranicznych stypendiów językowych: z języka niemieckiego – dwa razy w Niemczech (1977, 1980) oraz języka włoskiego – w Rzymie (1984–1985)¹⁹.

W 2001 r. (3 VII) na KUL-u, po przeprowadzeniu kolokwium habilitacyjnego, w oparciu o przedłożoną rozprawę „Neoscholastyka i formy jej kontynuacji. Studium analityczno-krytyczne twórczości filozofów wrocławskich XX wieku” (Wrocław 2001) oraz dotychczasowy dorobek naukowy uzyskał stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych

w zakresie filozofii. Habilitacja została zatwierdzona 17 XII 2001 r. przez Centralną Komisję do Spraw Tytułu Naukowego i Stopni Naukowych w Warszawie²⁰.

Pracę dydaktyczno-naukową rozpoczął we wrześniu 1974 r., podejmując wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku (wykładał tu w różnym czasie następujące przedmioty: metafizyka, historia filozofii, filozofia Boga, teoria poznania, etyka), w Instytucie Teologiczno-Pastoralnym (1974–1990) oraz dla świeckich, najpierw na Instytucie Wyższej Kulturze Religijnej we Włocławku (1979–1990, będąc również zastępcą dyrektora tegoż instytutu), następnie w Studium Teologii (od 1990), gdzie wykłada metafizykę, historię filozofii, teorię poznania, filozofię Boga i etykę. Ponadto wykładał w Seminarium Duchownym Księży Misjonarzy w Bydgoszczy (1983–1998) – filozofię Boga i ogólną metodologię nauk, w seminarium duchownym w Toruniu (1994–1999) – metafizykę i filozofię Boga, a także w Kolegium Katechetycznym w Kaliszu (1989–1999), od 1997 do 2001 r. na Wydziale Ekonomii i na Wydziale Pedagogiki i Pracy Socjalnej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku (podstawy filozofii, filozofia z logiką, etyka)²¹.

Dla celów dydaktycznych w tych uczelniach przygotował skrypty z zakresu historii filozofii, metafizyki, filozofii Boga, teorii poznania, etyki i metodologii nauk.

Oprócz wykładów, referatów i prelekcji do różnych grup słuchaczy wygłosił także pięć wykładów inauguracyjnych: w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku – „Filozoficzne źródła współczesnych koncepcji «śmierci Boga»” (9 XI 1975), „Filozoficzno-etyczne aspekty problemu eutanazji” (10 X 1989), „Filozoficzne aspekty ruchu postmodernistycznego” (2 X 1996); w Kolegium Katechetycznym w Kaliszu – „Etyczne aspekty problemu ochrony środowiska naturalnego” (5 X 1996); na Wydziale Teologicznym UMK w Toruniu – „Geneza antropologii filozoficznej Karola Wojtyły” (8 X 2003).

Ma współudział, jako członek założyciel, w powstaniu klubu naukowo dyskusyjnego „Krań” (przekształconego później w Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku); w latach 1979–1984 był sekretarzem naukowym „Kreću”²², a w latach 1994–1997 pełnił funkcję prezesa tegoż Towarzystwa. Na spotkaniach Towarzystwa wygłosił trzynaście referatów.

Od 1979 r. należy do Società Internazionale Tommaso d’Aquino, od 1981 r. jest również członkiem zwyczajnym Włocławskiego Towarzy-

stwa Naukowego, a od 2005 jest także członkiem zwyczajnym Towarzystwa Naukowego w Toruniu.

W latach 1990–2004 pracował w redakcji „Ateneum Kapłańskiego”, a w latach 1997–2004 był zastępcą redaktora naczelnego. Pełnił również funkcję rektora Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (2001–2004). Jest także członkiem zespołu redakcyjnego „Studiów Włocławskich”.

W latach 2001–2004 był adiunktem w Zakładzie Filozofii Chrześcijańskiej Wydziału Teologicznego UMK w Toruniu, a od 2004 r. jest profesorem nadzwyczajnym UMK.

Z pracą naukowo-dydaktyczną ks. Z. Pawlak (nie z własnej woli) łączył przez siedem lat pracę duszpasterską oraz wiele innych absorbujących czasowo funkcji. Taka sytuacja z pewnością nie sprzyjała twórczej, owocnej i w dłuższej perspektywie prowadzonej pracy naukowej. Ostatecznie po zwolnieniu z wikariatu w 1980 r. mógł poświęcić się głównie pracy naukowej.

Praca naukowo-dydaktyczna ks. profesora Z. Pawlaka we włocławskim seminarium na stanowisku wykładowcy większości przedmiotów filozoficznych trwa już 34 lata i zaowocowała dość pokaźnym dorobkiem naukowym. Jest on autorem przeszło 130 publikacji (książki, udział w pracach zbiorowych, artykuły: naukowe (około 40) i popularyzatorskie, hasła do encyklopedii i słowników biograficznych, recenzje, sprawozdania, wywiady). Jego zainteresowania naukowo-badawcze dotyczą zasadniczo dwóch płaszczyzn problemowych: jedną jest refleksja dotycząca problematyki filozofii Boga, filozofii religii, etyki i antropologii filozoficznej, a drugą – zainteresowania historyczno-filozoficzne dotyczące XX-wiecznej historii filozofii polskiej, szczególnie dzieje neoscholastyki i jej recepcja w Polsce. Oprócz tego zajmuje się działalnością wykładowców filozofii w seminarium włocławskim, którzy jeszcze nie zostali opracowani, a także antropologią filozoficzną Karola Wojtyły – Jana Pawła II.

Ks. lic. Lucjan ANDRZEJCZAK (1940–2001) odbył studia filozoficzno-teologiczne w latach 1959–1965 w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku, gdzie słuchał wykładów z filozofii ks. Józefa Iwanickiego i ks. Władysława Gisztra. Po dwóch latach pracy duszpasterskiej został w 1967 r. został skierowany na studia specjalistyczne w zakresie filozofii chrześcijańskiej na uniwersytecie w Lowanium, które zostały uwieńczone licencjatem z filozofii²³. Po powrocie do kraju we wrześniu 1975 r. został mianowany profesorem we włocławskim seminarium duchownym, gdzie prowadził zajęcia zlecone z teodycei (filozofia Boga) i epistemo-

logii (teorii poznania) oraz lektorat języka angielskiego i francuskiego (znał także języki flamandzki i włoski).

W kraju zamierzał kontynuować pracę nad doktoratem z hermeneutyki P. Ricoeura (nawiązał nawet kontakt z bp. prof. dr. hab. Bohdanem Bejze, wówczas profesorem na ATK w Warszawie). Jednakże zakończenie pracy w seminarium jako wykładowcy, związane z odejściem do duszpasterstwa poza Włocławkiem, praktycznie uniemożliwiło ten zamiar.

Jedynym śladem zainteresowań ks. Andrzejczaka P. Ricoeurem pozostał jego wykład wygłoszony podczas inauguracji roku akademickiego (10 X 1976) na temat „Ricoeurowska próba ujęcia problematyki hermeneutycznej”²⁴.

Poza tym przez 15 lat (1975–1990) ks. Andrzejczak współpracował z redakcją „Ateneum Kapłańskiego”, tłumacząc niektóre teksty z języka francuskiego na polski oraz spisy treści z języka polskiego na francuski²⁵.

3. Dyscypliny filozoficzne wykładane w seminarium włocławskim

Studia filozoficzne w seminariach duchownych zawsze były traktowane jako przygotowanie do późniejszych studiów teologicznych. Do końca XIX wieku wszystkie zagadnienia filozoficzne omawiano w ramach jednego przedmiotu, który figurował w planie wykładów jako „filozofia”. Poszczególne dyscypliny filozoficzne wchodziły do *ratio studiorum* jako osobne przedmioty stopniowo od początku XX wieku.

Obecnie w ramach dwuletniego studium filozofii wykładane są następujące przedmioty: na pierwszym roku studiów – wstęp do filozofii, historia filozofii starożytna i średniowieczna, metafizyka, logika, teoria poznania; na drugim roku – historia filozofii nowożytna oraz współczesne kierunki filozoficzne, ogólna metodologia nauk, antropologia filozoficzna, filozofia przyrody, filozofia Boga i etyka²⁶.

Od 2001 r. seminarium włocławskie jest włączone w struktury uniwersyteckie (UMK Toruń), gdzie obowiązuje nieco inne *ratio studiorum*, ale to już wykracza poza ramy chronologiczne tego opracowania.

Poniższe omówienie wykładanych dyscyplin filozoficznych zostało ułożone w porządku, jaki ustalił się w końcu XX wieku. Rozmieszczenie przedmiotów filozoficznych na poszczególnych kursach i wymiar godzin podano według *ratio studiorum*²⁷. Nie uwzględniono zmian wynikających z konieczności dostosowania tego planu do aktualnej sytuacji (konieczność nadrabiania wykładów z powodu urlopów naukowych czy uwarunkowań zdrowotnych wykładowców, a także przesunięć spowodowanych przechodzeniem na kolejne wersje *ratio studiorum*).

3.1. Wstęp do filozofii

Wstęp do filozofii (nazywany także „wprowadzeniem do filozofii”) jako osobny przedmiot wykładany był w seminarium wrocławskim przed II wojną światową przynajmniej od 1924 r., po wojnie w latach 1949–1952, a wreszcie od 1968 r. (początkowo jako element składowy przedmiotu określonego w *ratio studiorum* jako „wstęp do filozofii, logika, metodologia”). Przez 34 lata (1968–2002) wykładał go ks. dr Jan Nowaczyk.

Jest on realizowany w wymiarze jednej godziny tygodniowo w pierwszym semestrze I roku studiów (w sumie 15 godzin wykładowych). Jego celem jest przede wszystkim wyjaśnienie studentom, czym jest filozofia i jakie są jej zadania. Trzeba więc dać przegląd współczesnych koncepcji filozofii, wskazać jej miejsce w całości ludzkiego poznania, omówić rolę filozofii i jej zadania wobec teologii oraz przedstawić wstępnie podstawowe dyscypliny filozoficzne²⁸.

Ks. profesor Nowaczyk, podejmując w wykładach wyżej wymienioną problematykę, korzystał zasadniczo z dwóch podręczników: najpierw Bolesława Gaweckiego *Przygotowanie do filozofii* (Warszawa 1964), a później także Antoniego Stępnia *Wstęp do filozofii* (Lublin 1986). Ukazywał zwłaszcza takie zagadnienia: 1) co to jest nauka, 2) czym jest filozofia, 3) jaka jest jej relacja do innych nauk, np. tzw. szczegółowych, 4) jak powstawała filozofia, 5) koncepcje filozofii, 6) filozofia a światopogląd, 7) filozofia a teologia, 8) poszczególne dyscypliny filozoficzne.

Wykłady z tego przedmiotu początkowo kończyły się egzaminem (pisemnym lub ustnym), później było to już tylko zaliczenie (najpierw z oceną, obecnie – od 2001 – zaliczenie bez oceny). Jeśli egzamin pisemny wypadł niepomyślnie, ks. Nowaczyk dawał jeszcze studentowi możliwość „ustnego dopowiedzenia”²⁹.

3.2. Historia filozofii

„Według *ratio studiorum* obowiązującego w polskich seminariach duchownych, historia filozofii wykładana jest na I i II roku studiów przez cztery semestry w wymiarze dwóch godzin tygodniowo na każdym roku. Pierwszą więc trudnością, z jaką styka się wykładowca tego przedmiotu, jest ogrom materiału historycznego i ograniczoność wymiaru godzin”³⁰. Wykładowca historii filozofii musi więc dokonywać mądrej (właściwej) selekcji materiału, z drugiej jednak strony powinien go tak wykładać, aby uczniowie, po zapoznaniu się z podstawowymi twierdzeniami i stanowiskami różnych systemów filozoficznych, potrafili rozpoznać to, co jest w nich prawdziwe, i aby mogli wykryć ewentualne błędy, a także je odeprzeć.

Zadanie wykładowcy historii filozofii nie jest więc łatwe. Aby temu sprostać w ramach wykładów w ciągu dwóch lat, prezentowana jest prawie całość (wybiórczo biorąc) filozofii europejskiej, od Talesa z Miletu poczynając oraz innych przedstawicieli myśli starożytnej, poprzez średniowiecze aż do czasów nowożytnych i współczesnych. Szczególna uwaga przy wykładach historii filozofii jest zwracana na poglądy tych filozofów, którzy wywarli największy wpływ na rozwój europejskiej myśli filozoficznej, a przede wszystkim oddziaływali na rozwój teologii Kościoła katolickiego. Ponadto należy jeszcze alumnów seminarium zapoznać z najnowszymi kierunkami filozoficznymi i światopoglądowymi (jest to zwykle na trzecim roku studiów).

W ramach historii filozofii we włocławskim seminarium w tym okresie wykładali: historię starożytną i średniowieczną ks. Tadeusz Przybylski (1971–1979), a następnie ks. Zdzisław Pawlak (od 1979); nowożytną – ks. Przybylski (1971–1991), a potem ks. Pawlak (od 1991); współczesne kierunki filozoficzne ks. Jan Nowaczyk (1973–2002).

Historia filozofii na pierwszym roku studiów seminaryjnych jest wykładana w wymiarze 60 godzin; pierwszy semestr obejmuje wykłady z historii filozofii starożytnej (30 godz.), drugi natomiast z historii średniowiecznej (30 godz.). Historia filozofii na drugim roku studiów jest wykładana również w wymiarze 60 godz. i obejmuje wykłady z filozofii nowożytnej. Osobno były wykładane na III roku współczesne kierunki filozofii w wymiarze 30 godz. (niekiedy były to wykłady łączone dla III i IV roku).

Ks. prof. T. Przybylski oraz ks. prof. Z. Pawlak wykłady z historii filozofii opierali głównie na 3-tomowym podręczniku W. Tatarkiewicza *Historia filozofii* (wydawany wielokrotnie). Ks. Pawlak ponadto korzystał z E. Gilsona *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich* (Warszawa 1987), A. Krokiewicza *Zarys filozofii greckiej. Od Talesa do Platona* (Warszawa 1971); później zaś z opracowania W. Tyburskiego, A. Wachowiaka i R. Wiśniewskiego *Historia filozofii i etyki. Źródła i komentarze* (Toruń 1997), F. Coplestona *Historia filozofii*, t. 1–2 (Warszawa 1998). Od lat osiemdziesiątych do historii filozofii (podobnie jak do wszystkich wykładanych przez siebie przedmiotów filozoficznych) ks. Pawlak przygotował skrypty oparte na własnych przemyśleniach, dotychczasowym doświadczeniu dydaktycznym oraz wybranych pozycjach różnych autorów. Skrypty te oprócz opracowań poszczególnych problemów zawierają także teksty klasyczne będące istotnymi fragmentami dzieł przedstawianych filozofów.

Na wykładach z historii filozofii starożytnej ks. T. Przybylski oraz ks. Z. Pawlak przedstawiali: szkoły filozoficzne przedsokratejskie (od szkoły

jońskiej do szkoły sofistów), filozofię Sokratesa, Platona, Arystotelesa, następnie szkoły etyczne (stoicyzm, epikureizm, sceptycyzm), filozoficzne wątki systemów patrystycznych (szczególnie św. Augustyna). Na wykładach zaś z historii filozofii średniowiecznej omawiali systemy filozoficzne: Jana Szkota Eriugeny, Anzelma z Canterbury, Bernarda z Clairvaux, Hugona od św. Wiktora, Abelarda, Bonawentury, Alberta Wielkiego, Tomasza z Akwinu, Dunsza Szkota, Wilhelma Ockhama; przedstawiali również średniowieczną filozofię żydowską (Mojżesz Majmonides) i filozofię arabską (Awicenna i Awerroes). Z kolei na wykładach z historii filozofii nowożytnej charakteryzowali poglądy i koncepcje filozoficzne: Kartezjusza, Pascala, Malebranche'a, Hobbesa, Spinozy, Leibniza, Locke'a, Berkeley'a, Hume'a, Kanta, Fichtego, Schellinga, Hegla, Feuerbacha, Marksa. Ponadto ks. Pawlak ze studentami I roku w ramach historii filozofii starożytnej analizował dwa dialogi Platona: *Obronę Sokratesa* oraz *Ucztę*, a w ramach historii filozofii średniowiecznej dzieło Boecjusza *O pocieszeniu, jakie daje filozofia*, i jeśli czas pozwalał – fragmenty *Traktatu o człowieku* Tomasza z Akwinu (w tłumaczeniu S. Swieżawskiego).

Ks. prof. Przybylski wykłady kończył egzaminem ustnym (w sesji zimowej i letniej) i rzadko stawiał oceny niedostateczne. Ks. prof. Pawlak wprowadził obowiązkowe dla studentów zaliczenia z lektur podawanych na początku każdego wykładanego przez siebie przedmiotu (nie było jeszcze wtedy ćwiczeń). Lektury dzieliły się na dwie grupy: teksty klasyczne i opracowania. Studenci przed egzaminem z danego przedmiotu byli zobowiązani do opracowania dwóch wybranych lektur (przynajmniej jedna z tekstów klasycznych), co było warunkiem dopuszczenia do egzaminu. Egzaminy były ustne (zarówno w sesji zimowej jak i letniej). W razie potrzeby odbywały się także egzaminy poprawkowe, a niekiedy i komisyjne.

Ks. prof. Jan Nowaczyk do wykładów ze współczesnych kierunków filozofii korzystał z następujących opracowań podręcznikowych: trzeciego tomu W. Tatarkiewicza *Historii filozofii* (poświęconego filozofii XIX w. i współczesnej), A. Anzenbachera *Wprowadzenie do filozofii* (Kraków 1987), W.A. Luijpena *Fenomenologia egzystencjalna* (Warszawa 1972). W wykładach tego przedmiotu ks. Nowaczyk przedstawiał następujące zagadnienia: 1) pozytywizm, empiryzm i materializm dialektyczny, 2) F. Nietzsche i jego relatywistyczna teoria wartości, 3) krytyczna filozofia H. Bergsona oraz jego metafizyka intuicjonistyczna i witalistyczna, 4) fenomenologia E. Husserla, 5) odnowienie scholastyki, 6) neopozytywizm i egzystencjalizm, 7) filozofia polska XX wieku³¹.

Ks. Nowaczyk kończył wykłady egzaminem pisemnym (w sesji letniej), a w razie potrzeby uzupełniał egzaminem ustnym.

3.3. Metafizyka (dawniej ontologia)

Przedmiot ten (aktualnie nazywany filozofią bytu) od 1974 r. wykłada ks. Z. Pawlak. Metafizyka jest wykładana na I roku studiów w wymiarze 60 godzin (w latach sześćdziesiątych przeznaczano na nią 90 godzin).

Metafizyka wśród dyscyplin filozoficznych stanowi dział podstawowy (Arystoteles nazywał ją *prote filosofia* – filozofia pierwsza). Jej zadaniem (zwłaszcza w wersji klasycznej) jest zaprezentowanie racjonalnego i fundamentalnego wyjaśnienia rzeczywistości przez wskazanie na pierwsze racje tego, co istnieje. Wykłady z metafizyki powinny zapoznać studentów z podstawowymi pojęciami i zagadnieniami filozoficznymi oraz próbami ich rozwiązań, a także z właściwymi dla niej sposobami argumentacji i uzasadnienia. Zrozumiane i przyswojone, mają stanowić racjonalną podbudowę światopoglądu człowieka wierzącego. Powinny także w przyszłości ułatwić studium teologii systematycznej oraz umożliwić bardziej dojrzałe i krytyczne spojrzenie na współczesne nurty filozoficzne³².

Przygotowując wykłady z metafizyki ks. Pawlak korzystał z następujących podręczników i opracowań: M.A. Krąpca *Metafizyka. Zarys teorii bytu* (Lublin 1978), A.B. Stępnia *Wprowadzenie do metafizyki* (Kraków 1964), M. Gogacza *Ważniejsze zagadnienia metafizyki* (Lublin 1973), M.A. Krąpca *Struktura bytu. Charakterystyczne elementy systemu Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu* (Lublin 1963). Później korzystał także z opracowań: B. Dembowskiego *Spór o metafizykę* (Warszawa 1969), G. Dogiela *Metafizyka* (Kraków 1990), S. Kowalczyka *Metafizyka ogólna* (Lublin 1997) i E. Morawca *Podstawowe zagadnienia metafizyki klasycznej* (Warszawa 1998).

W programie wykładów ks. Pawlak przedstawiał następujące zagadnienia: 1) historia kształtowania się najważniejszych systemów metafizycznych, 2) teorie rzeczywistości: monizm, dualizm, pluralizm, 3) pojęcie bytu, 4) esencjalna a egzystencjalna koncepcja bytu, 5) pierwsze zasady (prawa) bytu: tożsamości, niesprzeczności, wyłączonego środka, racji bytu i przyczynowości, 6) podstawowe rodzaje bytów (zwłaszcza pojęcie bytu przygodnego a absolutnego), 7) struktura bytu: istota i istnienie, materia i forma, akt i możność, 8) kategorie bytu (ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji bytu osobowego), 9) przyczyny bytu, 10) własności transcendentalne bytu (ze szczególnym wyakcentowaniem prawdy, dobra, piękna), 11) teoria abstrakcji i separacji, 12) analogia metafizyczna

i jej zastosowanie przy problemie poznawalności Boga, 13) teorii metafizyczne wpływające na pojmowanie bytu ludzkiego.

Powyższą problematykę metafizyczną ks. Pawlak pogłębiał przez dyskusję nad wybranymi tekstami klasyków filozofii. Analizowano fragmenty *Metafizyki* Arystotelesa (głównie *Księgę alfa*), traktat Tomasza z Akwinu *O bycie i istocie* oraz z jego *Sumy teologii* zagadnienia: istota duszy człowieka, połączenie duszy z ciałem, poszczególne władze duszy. Jeśli wystarczyło czasu, był także analizowany słynny traktat Arystotelesa *O duszy*.

Wykłady z metafizyki kończyły się egzaminem (ustnym) w sesji egzaminacyjnej zimowej i letniej, poprzedzonym zaliczeniem pisemnym z dwóch tekstów klasycznych z metafizyki, wybranych z listy lektur (około 30 pozycji) podanych na początku wykładów. Zdarzały się niekiedy egzaminy poprawkowe, a także komisyjne.

3.4. Logika

Przedmiot ten w latach 1967–2002 wykładał ks. prof. Jan Nowaczyk. Logika była wykładana w wymiarze 60 godzin na I roku studiów. Poczynając od 1972 r. w powyższym wymiarze godzin wykładowca według swego uznania mógł prowadzić ćwiczenia z logiki.

„Studium logiki ma zapoznać słuchaczy z najczęściej spotykanymi prawami logicznymi (tezami, schematami inferencji), mającymi zastosowanie w przeprowadzaniu dowodów lub obalaniu twierdzeń przeciwnych. Wykład logiki formalnej powinien być prowadzony z pozycji współczesnego stanu jej opracowania i powinien obejmować główne teorie logiczne, a mianowicie logikę zdań i logikę nazw. W ramach tej ostatniej należy uwzględnić tzw. logikę tradycyjną (kwadrat logiczny, konwersję, sylogizmy)”³³.

Wykłady z logiki ks. Nowaczyk opierał zasadniczo na podręcznikach: Z. Ziemińskiego *Logika praktyczna* (wydawana wielokrotnie), L. Borkowskiego *Elementy logiki formalnej* (Warszawa 1976), K. Pasenkiewicz *Logika ogólna* (t. 1–2, Kraków 1965), A. Grzegorzycy *Zarys logiki matematycznej* (Warszawa 1961), T. Kotarbińskiego *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk* (Wrocław 1961), T. Czeżowskiego *Logika. Podręcznik dla studiujących nauki filozoficzne* (Warszawa 1968)³⁴.

Główna problematyka wykładów logiki poruszana przez ks. Nowaczyka obejmowała: 1) określenie słowne i rzeczowe logiki, zadania i korzyści płynące ze studium logiki, krótki rys historyczny, 2) język jako system znaków, 3) nazwy i stosunki zakresowe między nimi, podział logiczny, 4) teoria definicji, 5) zdanie w sensie logicznym a gramatycznym, 6) rachunek zdań i kwantyfikatorów, 7) rachunek nazw – tradycyjny: pra-

wa kwadratu logicznego, prawa obwersji, kontrapozycji i inwersji, prawa konwersji, tryby sylogistyczne oraz współczesny rachunek nazw³⁵.

Wykłady ks. prof. Nowaczyka, pogłębiane w późniejszym czasie ćwiczeniami, kończyły się egzaminem pisemnym (w sesji zimowej i letniej), uzupełnianym egzaminem ustnym. W razie potrzeby ks. Nowaczyk przeprowadzał egzaminy poprawkowe, a niekiedy także komisyjne.

3.5. Teoria poznania (dawniej epistemologia)

Problematykę z zakresu teorii poznania w omawianym czasie wykładali: ks. Lucjan Andrzejczak (1975–1979) i ks. Z. Pawlak (od 1979). Przedmiot ten jest wykładany na I roku w wymiarze 30 godzin (w latach sześćdziesiątych przeznaczano na ten przedmiot 60 godzin). Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku teoria poznania była wykładana w II semestrze I roku w wymiarze 30 godzin, w tym 15 godzin wykładów i 15 godzin ćwiczeń.

Ks. prof. L. Andrzejczak wykłady z epistemologii opierał zasadniczo na dwóch podręcznikach: P. Chojnackiego *Teoria poznania* (Warszawa 1969) i T. Kotarbińskiego *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk* (Wrocław 1961). W dyskusjach, jakie nieraz prowadziliśmy, powoływał się na E. Gilsona *Realizm tomistyczny* (Warszawa 1968), zwłaszcza gdy chodziło o współczesne kierunki epistemologiczne w tomizmie lowańskim (uczniowie D. Merciera). Prawdopodobnie ks. Andrzejczak korzystał też z innych pomocy obcojęzycznych przywiezionych ze studiów w Lowanium.

Problematyka, jaką omawiał na wykładach, obejmowała następujące zagadnienia: 1) opis i wyjaśnienie aktu ludzkiego poznania, 2) realizm wobec idealizmu poznawczego, 3) rodzaje epistemologicznego realizmu, 4) prawdziwość poznania, 5) relatywizm i absolutyzm w pojmowaniu prawdy, 6) kryteria prawdziwości, 7) dogmatyzm poznawczy, krytycyzm i sceptycyzm³⁶.

Z kolei ks. Z. Pawlak korzystał głównie z prac swoich profesorów z KUL-u (ale także i innych). Podstawowe podręczniki i inne pomoce używane do wykładów to przede wszystkim: A. Stępnia *Teoria poznania. Zarys kursu uniwersyteckiego* (Lublin 1971), S. Kowalczyka *Teoria poznania* (Lublin 1972), M.A. Krapca *Realizm ludzkiego poznania* (Poznań 1970), J. Jadcackiego *Spór o granice poznania. Prolegomena do epistemologii* (Warszawa 1985), S. Kamińskiego *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk* (Lublin 1972).

Zajęcia dydaktyczne z teorii poznania powinny wprowadzić studentów w podstawową problematykę epistemologiczną, a więc dać zrozumie-

nie głównych pojęć, kwestii poznawczych i stanowisk (zarówno dawnych jak i współczesnych), a szczególnie pomóc w odpowiedzi na pytania: czym jest prawda i jakie są kryteria naszego poznania. Dlatego ks. Pawlak w swoich wykładach skupiał się na przedstawieniu następujących zagadnień: 1) charakterystyka ludzkiego poznania, 2) rodzaje poznania, 3) spór o przedmiot poznania, 4) spór o podmiot poznania, 5) prawdziwość poznania: klasyczna definicja prawdy, nieklasyczne (zwłaszcza współczesne) definicje prawdy, absolutyzm i relatywizm w teorii prawdy, poznawalność prawdy (agnostycyzm, sceptycyzm, dogmatyzm, kryterium prawdy), 6) błąd i jego źródła, 7) poznanie a język.

Wykłady z teorii poznania w późniejszym czasie były pogłębiane ćwiczeniami. Jako teksty do ćwiczeń ks. Pawlak brał: Sextusa Empiryka *Zarysy pirrońskie* (ks. I i II); z *Sumy teologii* Tomasza z Akwinu kwestie: sposób i porządek myślenia, co nasza myśl poznaje w rzeczach materialnych, w jaki sposób dusza poznaje sama siebie i to, co w niej jest; Kartezjusza *Prawidła kierowania umysłem. Poszukiwanie prawdy poprzez światło przyrodzone rozumu* (prawidła 1–10) oraz *Rozprawa o metodzie. Właściwego kierowania rozumem i poszukiwania prawdy w naukach*.

Wykłady połączone z ćwiczeniami kończyły się egzaminem ustnym w sesji letniej (a wcześniej zaliczeniem ćwiczeń na podstawie opracowania dwóch lektur i aktywności na ćwiczeniach).

3.6. Ogólna metodologia nauk

Zanim ten przedmiot został wprowadzony do seminaryjnego *ratio studiorum*, wiedzę z tego zakresu przekazywano na tzw. proseminarium naukowym (na kursie III w wymiarze 30 godzin), a następnie od 1968 r. w ramach przedmiotu określonego jako „wstęp do filozofii, logika, metodologia”.

Przedmiot ten w latach 1968–2002 wykladał ks. dr Jan Nowaczyk. Metodologia była przez niego wykładana na kursie II w wymiarze 60 godzin, z tym że od 1971 r. 30 godzin z tego było przeznaczonych na ćwiczenia.

„Wykłady i ćwiczenia z metodologii mają zapoznać słuchaczy z logiczną teorią języka, sposobami poprawnego wyrażania myśli i formułowania twierdzeń oraz z podstawowymi metodami naukowymi (dedukcja, indukcja). Sporo uwagi trzeba poświęcić klasyfikacji rozumowań, roli hipotezy i teorii naukowej. Należy również podać historyczny rys rozwoju nauki i klasyfikacji nauk oraz wskazać miejsce teologii w całości poznania ludzkiego”³⁷.

Do przygotowania wykładów z tego zakresu ks. Nowaczyk posługiwał się następującymi opracowaniami: *Mała encyklopedia logiki*, red. W. Mar-

ciszewski (Wrocław 1970), J. Kmity *Wykłady z logiki i metodologii nauk* (Warszawa 1973), S. Kamińskiego i M.A. Krapca *Z teorii i metodologii metafizyki* (Lublin 1962), S. Kamińskiego *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk* (Lublin 1972), J.M. Bocheńskiego *Współczesne metody myślenia* (Poznań 1982).

W wykładach z metodologii ks. Nowaczyk podejmował następujące zagadnienia: 1) określenie słowne i rzeczowe, podział metodologii: metodologia apragmatyczna i pragmatyczna; metodologia ogólna i szczegółowa: metodologia nauk formalnych (dedukcyjnych), nauk realnych (empirycznych) i nauk humanistycznych – problem klasyfikacji nauk; 2) klasyfikacja rozumowań według: J. Łukasiewicza, T. Czeżowskiego i K. Ajdukiewicza – próba oceny; 3) współczesne metody myślenia: fenomenologiczna, aksjomatyczna, semiotyczne i redukcyjne; 4) trzy wielkie koncepcje nauki: koncepcja platońsko-arystotelesowska, kantowska i comte’owska; 5) wiedza naukowa i pozanaukowa³⁸.

Wykłady (pogłębione ćwiczeniami) kończyły się egzaminami najczęściej pisemnymi, a niekiedy także ustnymi, ćwiczenia zaś zaliczeniem z oceną.

3.7. Antropologia filozoficzna

Przedmiot ten został wprowadzony do *ratio studiorum* seminarium wrocławskiego (jako jednego z pierwszych w Polsce), na zgłoszony w 1973 r. wniosek ks. prof. J. Nowaczyka, który następnie wykładał ten przedmiot w latach 1974–2002³⁹, przeważnie w wymiarze 60 godzin na II roku. „Studium antropologii filozoficznej ma prowadzić do głębszego rozumienia i interpretacji osoby, wolności, relacji ze światem i z Bogiem”⁴⁰.

Ks. Jan Nowaczyk wykłady z tego przedmiotu opierał na następujących pracach: G. Dogiela *Antropologia filozoficzna* (Kraków 1984), *Współczesna filozofia człowieka*, pod red. J. Majki (Wrocław 1973), S. Kamińskiego *Antropologia filozoficzna i inne działy poznania*, w: *O Bogu i o człowieku*, pod red. B. Bejzego (t. 1, Warszawa 1968, s. 149–165), A.M. Krapca *Ja – człowiek. Zarys antropologii filozoficznej* (Lublin 1974), C. Valverde’a *Antropologia filozoficzna* (Poznań 1998).

W swoich wykładach z tej dziedziny ks. Nowaczyk przedstawiał następujące zagadnienia: 1) określenie słowne i rzeczowe przedmiotu, rys historyczny, 2) *homo somaticus vivens, sapiens, liber, loquens, socialis, creator culturae*, 3) zagadnienie duszy ludzkiej i jej związku z ciałem: człowiek jako jedność substancjalna, dusza ludzka jedyną formą człowieka, jedność substancjalna duszy i ciała, człowiek jako jednostka i osoba, przystosowanie duszy do tego oto ciała⁴¹.

Wykłady kończyły się egzaminami (w sesji zimowej i letniej) pisemnymi, uzupełnianymi w miarę potrzeby egzaminami ustnymi. Miały też czasem miejsce egzaminy poprawkowe i tzw. komisyjne (warunkowe).

3.8. Filozofia przyrody (dawniej kosmologia)

Przedmiot ten w latach 1965–2004 wykładał ks. Tadeusz Przybylski. Filozofia przyrody była wykładana najpierw na II roku w wymiarze 60 godzin, później (pod koniec lat dziewięćdziesiątych) w wymiarze 30 godzin.

Wykłady filozofii przyrody opierał on na podręcznikach, jakie wówczas były dostępne: najpierw A.G. van Melsena *Filozofia przyrody* (Warszawa 1963)⁴², następnie S. Mazierskiego *Prolegomena do filozofii przyrody inspirowanej arystotelesowsko-tomistycznej* (Lublin 1969) oraz *Elementy kosmologii filozoficznej i przyrodniczej* (Poznań 1972). Później jako pomoce dydaktyczne służyły mu opracowania: M. Hellera, M. Lubańskiego i S.W. Ślaga *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki. Wstęp do filozofii przyrody* (Warszawa 1992) oraz L. Wciórki *Filozofia przyrody* (Poznań 1993).

Zajęcia dydaktyczne z kosmologii mają za zadanie przedstawić zagadnienia związane z naukowym rozumieniem przyrody, wszechświata, w którym żyjemy. Są to zarówno kwestie dotyczące filozofii przyrody nieożywionej, jak i ożywionej. Dlatego ks. Przybylski w swoich wykładach omawiał następujące tematy: 1) struktura bytów materialnych w ujęciu filozoficznym, 2) ilościowa interpretacja przyrody, 3) filozoficzna problematyka przestrzeni, 4) filozoficzna problematyka czasu, 5) kosmologia przyrodnicza w kwestii czasowego początku wszechświata, 6) współczesne teorie kosmogoniczne, 7) problematyka praw przyrody, 8) charakterystyka materii ożywionej, 9) filozoficzne koncepcje życia, 10) powstanie życia na ziemi, 11) ewolucyjna interpretacja przyrody, 12) filozoficzne aspekty ewolucjonizmu.

Wykłady kończyły się egzaminami ustnymi w sesji zimowej i letniej (gdy przedmiot ten był wykładany w wymiarze 2 godzin tygodniowo przez dwa semestry), później był to już egzamin tylko w sesji zimowej. Zazwyczaj ks. prof. Przybylski nie dawał uprzednio tez do egzaminu. Na egzaminach był dość wyrozumiały dla studentów i dawał im dodatkowe szanse, jeśli pierwsze podejście nie wypadło pozytywnie⁴³.

3.9. Filozofia Boga (dawniej teodycea)

Przedmiot ten we włocławskim seminarium duchownym w omawianym okresie wykładali: ks. Lucjan Andrzejczak (1975–1979) i ks. Zdzisław Pawlak (od 1979).

Jest on wykładany na II roku studiów w wymiarze 30 godzin (dawniej, w latach sześćdziesiątych XX w., przeznaczano na niego 60 godzin).

Ks. Lucjan Andrzejczak wykłady z teodycei prowadził tak, jak to wówczas było powszechne w większości polskich seminariów, a więc głównie według podręcznika W. Granata *Teodycea. Istnienie Boga i jego natura* (wyd. 1, Lublin 1960). Podręcznik ten, dzielący się na dwie części: 1) istnienie Boga, 2) natura Boga, stanowił materiał do wykładów z takim właśnie podziałem na dwa semestry. Problematyka teodycei skupiała się wówczas wokół dwóch podstawowych pytań: czy istnieje Bóg? i kim jest Bóg? Zasadnicze zagadnienia podejmowane w tym podręczniku to: w pierwszej części – przegląd argumentacji (dowodów) na istnienie Boga, ze szczególnym podkreśleniem tzw. pięciu dróg św. Tomasza z Akwinu; w drugiej zaś – poznawalność Bożej natury, przymioty Boże w ogólności, przymioty Boga związane z Jego istnieniem oraz Jego działaniem, problematyka opatrności Bożej.

Można przypuszczać, że ks. Andrzejczak, znając dobrze język francuski, do przygotowania wykładów korzystał też z innych pomocy przywiezionych z Lowanium⁴⁴.

Ks. Z. Pawlak obejmując wykłady z teodycei, uświadamiał sobie, że musi ona być wykładana inaczej. Był bowiem świadkiem prowadzonych już od kilku lat dyskusji na ten temat, szczególnie inicjowanych przez bpa Bohdana Bejze, który zwrócił się nawet ze specjalnym kwestionariuszem do profesorów i wykładowców, przeprowadzając sondaż poglądów dotyczących głównych zagadnień filozofii Boga i jej nauczania w seminariach. Owocem tych dociekań są dwa tomy pracy zbiorowej pod redakcją B. Bejzego *O Bogu i o człowieku* (Warszawa 1968–1969). Stało się więc oczywiste, że przedmiotem filozofii Boga nie mogą być już tylko tzw. dowody na istnienie Boga oraz zagadnienia dotyczące poznania Jego istoty (natury). Coraz częściej podnoszone są także kwestie metodyczne, a więc to, w jaki sposób poznaje się Boga lub jak należy to czynić, a zwłaszcza jakie poprawnie, zasadnie i trafnie postawione pytania rodzą się i są współcześnie dyskutowane w związku z wartością określonych sposobów filozoficznego poznania Boga.

Także ze względu na kontrowersyjność różnych koncepcji w dziedzinie filozofii Boga, powstała potrzeba przeprowadzenia ich krytycznej analizy w aspekcie poprawności metodologicznej i wartości poznawczej. Chodzi szczególnie o ich moc przekonującą, „gdyż jeden i ten sam argument, poprawnie zbudowany i poznawczo wartościowy posiada dla różnych ludzi niejednakową siłę przekonywującą. Dlatego w filozofii trzeba się

również zająć problemem określenia, od czego zależy i jak to czynić, aby poprawne i poznawczo wartościowe koncepcje teodycealne były dla współczesnych ludzi przekonywujące”⁴⁵.

Obecne uprawianie filozofii Boga oraz przekazywanie wiedzy o Bogu stało się raczej ujęciem metasystemowym problematyki Boga. Dyskusja na ten temat jest zawarta zwłaszcza w opracowaniu *W kierunku Boga*, red. B. Bejze (Warszawa 1982). To opracowanie, podobnie jak i wcześniejsze *Studia z filozofii Boga* (Warszawa 1977), jest pomyślane jako pomoc do wykładów i ćwiczeń interdyscyplinarnych z zakresu filozoficznej problematyki Boga.

W ten sposób, obok dwóch dotychczasowych (tradycyjnych) pytań teodycei, szczególnie ważne stały się pytania: kim jest Bóg dla człowieka, a zwłaszcza pytanie: jak poznać Boga i mówić o Nim człowiekowi dziś (w jaki sposób i jakim językiem)⁴⁶.

Mając na uwadze powyższe wymogi stawiane filozofii Boga, ks. Pawlak w ramach wykładów przedstawiał następujące tematy: 1) sposoby uprawiania filozofii Boga, 2) problem sensowności języka filozofii Boga, 3) typologia postaw człowieka wobec Boga, a zwłaszcza zagadnienie ateizmu (jego rodzaje, przejawy, przyczyny, główni przedstawiciele)⁴⁷, 4) analiza negatywnych i pozytywnych stanowisk dotyczących istnienia Boga i poznawalności Jego natury (istoty) wraz z ich krytyczną oceną dzisiaj, 5) charakterystyka epistemologiczno-metodologiczna argumentów filozofii Boga, 6) aktualne wersje argumentacji na istnienie Boga, inspirowane współczesnymi kierunkami filozofii oraz osiągnięciami nauk szczegółowych, 7) argumenty o charakterze fizykalno-kosmologicznym (tzw. naukowe) na istnienie Boga i ocena ich wartości, 8) współczesna prezentacja idei Boga (jak mówić o Bogu możliwie przekonywająco dzisiejszemu człowiekowi), 9) Bóg filozofii a Bóg wiary (religii), 10) „odwieczny” problem filozofii Boga: Bóg a zło.

Jako pomoce do wykładów posłużyły ks. Pawlakowi następujące podręczniki i opracowania: S. Kowalczyka *Filozofia Boga* (wyd. 1, Lublin 1972) oraz *Bóg w myśli współczesnej* (Wrocław 1979) i *Odkrywanie Boga* (Sandomierz 1981), S. Wszółka *Pytając o Boga. „Dowody” istnienia Boga w układzie z oryginalnych tekstów* (Tarnów 1993), L. Wciórki *Wiedząc, że jest Bóg* (Poznań 1994), *Studia z filozofii Boga*, pod red. B. Bejze (Warszawa 1968), *W kierunku Boga*, pod red. B. Bejze (Warszawa 1982), *O filozoficznym poznaniu Boga dziś*, pod red. B. Bejze (Warszawa 1992), *Jak dzisiejszemu człowiekowi mówić o Bogu*, pod red. B. Bejze (Warszawa 1993).

Ks. Pawlak ponadto podawał studentom zestaw lektur (około 30 pozycji) z zakresu filozofii Boga, z którego byli zobowiązani wybrać dwie pozycje do opracowania i zaliczenia przed egzaminem.

Wykłady prowadzone przez ks. L. Andrzejczaka i ks. Z. Pawlaka kończyły się egzaminami ustnymi w sesji zimowej i letniej, a później, przy zmniejszonym wymiarze godzin wykładów tylko w sesji letniej.

3.10. Etyka

Przedmiot ten wykładali: ks. T. Przybylski (1965–1979) i ks. Zdzisław Pawlak (od 1979).

Był on wykładany na II roku studiów w wymiarze 30 godzin (wcześniej był wykładany w wymiarze 60 godzin).

Ks. Przybylski obejmując wykłady z etyki nie miał do dyspozycji odpowiednich nowych podręczników. Jedynym świeżo wydanym podręcznikiem była wówczas tłumaczona z języka angielskiego *Etyka* J. Oesterlego (Warszawa 1965). Jej autor prezentuje system etyki naturalnej, opartej na zasadach czysto rozumowych, zbudowany przez Arystotelesa (*Etyka nikomachejska*), a zmodyfikowany później przez Tomasza z Akwinu. Ks. Przybylski znał tę pracę, ale nie korzystał z niej do wykładów. Prowadził je w oparciu o własne notatki, powstałe prawdopodobnie jeszcze w czasie jego studiów na KUL-u, a później uzupełniane własną lekturą i przemyśleniami⁴⁸. Dopiero później ukazał się *Zarys etyki ogólnej* T. Ślipki (Kraków 1974), który zagadnienia filozoficzno-moralne zasadniczo ujmuje z punktu widzenia etyki tomistycznej, chociaż nie chodzi mu wyłącznie o wyłożenie składających się na tę etykę twierdzeń i wynikających stąd wniosków. To opracowanie, mające w następnych latach kolejne, uzupełnione wydania, stało się w wielu seminariach duchownych najczęściej używanym podręcznikiem do etyki.

Problematyka wykładów ks. Przybylskiego, zwłaszcza w późniejszych latach, jak to można było ustalić z jego byłymi studentami, nawiązuje do treści tego podręcznika. Są to następujące zagadnienia: 1) czyn ludzki i jego podziały, 2) cel życia ludzkiego i problem szczęścia, 3) źródła moralności czynów ludzkich, 4) spór o normę moralności, 5) prawo naturalne i prawo odwieczne (wieczne), 6) etyczne aspekty prawa ludzkiego, 7) podstawowa problematyka wartości moralnych, 8) problematyka sumienia, 9) cnoty moralne i wady, 10) odpowiedzialność moralna.

Drugi z wykładowców etyki, ks. Z. Pawlak, jako student słuchał wykładów z etyki Karola Wojtyły i dlatego w swoich wykładach z etyki nawiązywał do swojego mistrza z Lublina, powołując się na jego prace. Jako

pomocy dydaktycznych do wykładów (które również polecał studentom) używał: K. Wojtyły *Osoba i czyn* (Kraków 1968), *Elementarz etyczny* (Lublin 1983), *Miłość i odpowiedzialność* (Lublin 1960), *Człowiek w polu odpowiedzialności* (Rzym – Lublin 1991); T. Stycznia *Zarys etyki* (Lublin 1974), *ABC etyki* (Lublin 1981), *Etyka niezależna?* (Lublin 1980), *W drodze do etyki* (Lublin 1984); A. Szostka *Pogadanki z etyki* (Częstochowa 1983). W późniejszych latach korzystał także z P. Bortkiewicza *W polu doświadczenia moralności* (Poznań 1992), A. Siemianowskiego *Człowiek a świat wartości* (Gniezno 1993).

Wykłady ks. Z. Pawlaka obejmowały zasadniczo zagadnienia etyki ogólnej oraz wybrane zagadnienia z etyki szczegółowej aktualne zwłaszcza dziś. Były tutaj przedstawiane główne systemy myśli etycznej, zwłaszcza tzw. normatywne systemy etyki wobec preferowanych dzisiaj w pewnych kręgach kulturowych modeli etyk tzw. relatywistycznych propagujących liberalizm moralny, subiektywizm i konwencjonalizm w rozwiązywaniu problemów etycznych. W wykładach systematycznych były ukazywane podstawowe kategorie czynów ludzkich, dobro i zło moralne, fundamentalne zasady postępowania etycznego, zwłaszcza odpowiedzialności moralnej, problematyka wartości moralnych, koncepcje sprawności moralnych (cnót), sumienia, prawa oraz kryteriów etycznych. Z kolei w wykładach z etyki szczegółowej ks. Pawlak omawiał: problem aborcji, zapłodnienie *in vitro*, klonowanie i eutanazję. Jeśli czas pozwalał, to także niektóre zagadnienia etyki małżeńskiej i rodzinnej oraz etyki życia społecznego.

Ks. Pawlak w nauczaniu etyki zwracał szczególną uwagę na korzystanie z lektur przez studentów oraz na przeprowadzanie analizy wybranych tekstów klasyków etyki.

Wykłady prowadzone przez ks. Przybylskiego i ks. Pawlaka kończyły się egzaminami ustnymi w sesji zimowej i letniej według podanych wcześniej tematów obejmujących całość wyłożonego materiału. W razie potrzeby były też egzaminy poprawkowe; egzaminów komisyjnych z etyki raczej nie odnotowano.

4. Działalność Koła Filozoficznego

Nauczanie filozofii w seminarium wrocławskim wspierało i w jakimś stopniu uzupełniało przez swoją wieloletnią działalność Koło Filozoficzne, założone w listopadzie 1988 r. przez ks. prof. Z. Pawlaka⁴⁹. Było ono kontynuacją nieformalnych spotkań filozoficznych podejmowanych we wrocławskim seminarium duchownym w końcu XIX i na początku XX wieku przez ówczesnych profesorów filozofii: ks. Idziego Radziszewskiego

(*Schola Aegidiana*)⁵⁰ i ks. Adama Jankowskiego (*Collegium Philosophicum*)⁵¹, a także prowadzonego przez niego przez kilka lat seminarium naukowego z filozofii⁵².

Do Koła Filozoficznego należeli formalni członkowie i jego sympatycy. Członkiem Koła mógł zostać każdy alumn seminarium, który zgłosił chęć uczestniczenia w nim. Zapisy odbywały się na początku każdego roku akademickiego. Spośród członków był wybierany Zarząd, składający się z prezesa, wiceprezesa i sekretarza. Prezesami Koła byli: Maciej Naraziński (1989–1991), Stanisław Klimaszewski (1991–1993), Remigiusz Karolak (1993–1996), Artur Niemira (1996–1997), Jarosław Horowski (1997–1999), Robert Maciejewski (1999–2002), Mateusz Kierzkowski (2002–2004), Cezary Garnuszek (2004–2005). Nad całością czuwał opiekun, którym do 2001 r. był ks. Z. Pawlak. Dokumentację działalności Koła prowadził i przechowywał sekretarz.

Koło Filozoficzne dawało możliwość przedyskutowania wielu zagadnień filozoficznych poza wykładami i w mniejszej grupie, zwłaszcza wobec braku wtedy ćwiczeń z filozofii. Stawiało ono sobie dwa cele: pierwszy – erudycyjny – dotyczący pogłębienia znajomości problematyki filozoficznej poprzez analizę i dyskusję nad tekstami klasyków filozofii, drugi – aktualizujący – zwracał uwagę alumnów na najbardziej aktualne problemy o charakterze filozoficznym. Już na spotkaniu założycielskim Koła ustalono, że będzie ono organizowało (przeciętnie co dwa miesiące) spotkania, prelekcje i dyskusje nie tylko dla formalnych członków Koła, ale również chętnych (sympatyków filozofii). Faktycznie w ciągu roku akademickiego Koło organizowało od pięciu do sześciu spotkań (z góry zaplanowanych tak co do terminu, jak i problematyki przez Zarząd Koła). Na spotkania przychodziło od piętnastu do dwudziestu alumnów przede wszystkim z kursów tzw. filozoficznych (I i II rok). Niekiedy bywało o wiele więcej uczestników (raz nawet 53 osoby). W dużej mierze zależało to od tzw. atrakcyjności poruszanych problemów, a także od tego, czy klerycy nie mieli akurat innych ważnych zajęć.

Na każdym spotkaniu Koła był referat wprowadzający w zagadnienie, przygotowany albo przez kogoś z członków Koła, albo zaproszonych gości, a najczęściej przez opiekuna Koła. Prelekcja była zawsze wprowadzeniem do dyskusji. Na dobór tematów wpływały różne okoliczności. Były to nieraz ważne wydarzenia, np. VI Polski Zjazd Filozoficzny w Toruniu (5–9 IX 1995), czy aktualność pojawiającej się problematyki filozoficznej, np. szokujące filozoficzne tezy postmodernizmu czy refleksja filozoficzna nad fenomenem twórczości Josteina Gaardera (*Świat Zofii*),

palący problem ochrony środowiska naturalnego czy choćby etyczne aspekty problemu transplantacji narządów. Były to również problemy, które spotykały się z wielkim zainteresowaniem słuchaczy, bez względu na to, kto był prelegentem. Członkowie Koła chętnie włączali się jako autorzy wygłaszanych prelekcji.

Nieraz spotkania Koła były poświęcone świeżo wydanym pozycjom naukowym, np. *Sławni wilnianie filozofowie* Jacka J. Jadackiego, czy ważnym dokumentom Kościoła, np. encyklice społecznej Jana Pawła II *Centesimus annus*. Niektóre dyskusje były burzliwe, np. po prelekcji poświęconej książce *Jak dzisiejszemu człowiekowi mówić o Bogu*, pod red. B. Bejze. Pokłósiem tej interesującej dyskusji był artykuł na ten temat ks. Z. Pawlaka⁵³.

Autorami referatów głoszonych na Kole Filozoficznym byli również goście, zwłaszcza profesorowie wykładający różne dyscypliny naukowe zarówno z seminarium wrocławskiego jak i spoza niego, np. ks. T. Przybylski o dziele Kartezjusza *Medytacje o pierwszej filozofii*, ks. J. Nowaczyk „Koncepcja Boga według Alfreda N. Whiteheada”, ks. Z. Pawłowski „Filozofia Paula Ricoeura”, ks. M. Gołębiewski „Myśl filozoficzna Abrahama J. Heschela”, ks. R.J. Weksler-Waszkinel (KUL) „Problem relacji nauka – wiara”.

Na spotkaniach Koła analizowano także teksty klasyków filozofii, np. *Ucztę Platona*, Arystotelesa wybrane fragmenty *Etyki nikomachejskiej* oraz dzieło *Zachęta do filozofii*; *O dobru najwyższym, czyli o życiu filozofa* Boecjusza z Dacji, *Traktat o Pierwszej Zasadzie* Jana Dunsza Szkota czy Kartezjusza *Rozprawa o metodzie*.

Z proponowanych przez członków Koła tematów udało się opracować i przedstawić niektóre, np. człowiek i jego sytuacja kulturowa w końcu XX wieku, problem wolności we współczesnej kulturze, etyczne aspekty inżynierii genetycznej, zwłaszcza sprawa klonowania, współczesne ujęcia filozofii ciała, główne twierdzenia filozofii feministycznej.

Bardzo ważne w działalności Koła Filozoficznego były wyjazdy jego przedstawicieli na różne sympozja filozoficzne, a zwłaszcza na tzw. tygodnie filozoficzne do Lublina, nieraz nawet po kilka osób. Zawsze po takim wyjeździe uczestnicy przedstawiali na spotkaniu Koła sprawozdania, po których następowały dyskusje.

Ks. Z. Pawlak jako opiekun Koła wraz z jego członkami przygotowywał w seminarium wrocławskim okolicznościowe akademie, zwłaszcza z okazji uroczystości św. Tomasza, na których głoszony był stosowny referat, a alumni prezentowali teksty św. Tomasza, zazwyczaj w formie dysputy scholastycznej.

Z uczestników Koła Filozoficznego poszli na studia specjalistyczne z filozofii: Witold Dorsz (Uniwersytet Nawarra – Pampeluna w Hiszpanii), Andrzej Latoń (Instytut Katolicki w Paryżu), Maciej Naraziński (KUL), Marek Jurzyk (KUL), Paweł Żarkowski (KUL), Robert Maciejewski (KUL). Obecnie dwóch z nich wykłada filozofię: ks. dr Witold Dorsz głównie na Wydziale Teologicznym UMK Toruń oraz ks. dr Andrzej Latoń na Wydziale Teologicznym UAM w Poznaniu.

* * *

Znajomość problemów filozoficznych i różnych prób ich rozwiązań, jakie pojawiły się w dziejach myśli ludzkiej, poszerza umysłowość młodego człowieka, o wiele bogatsze staje się spojrzenie na świat tego, kto zna filozofię i jej historię. Różnorodność bowiem rozwiązań najbardziej ludzkich, egzystencjalnych problemów skłania do myślenia i szukania odpowiedzi, które najbardziej zbliżają się do prawdy, do obiektywnego stanu rzeczy.

Nauczanie filozofii we wrocławskim seminarium duchownym w ostatnich dziesiątkach lat XX wieku poprzez różnorodność wykładanych dyscyplin filozoficznych oraz wysiłek wykładowców dobrze przygotowywało alumnów do studium teologii. Spełniało bowiem trzy podstawowe zadania, jakie się stawia filozofii wobec teologii: 1) filozofia powinna dostarczyć teologii przede wszystkim aparatury pojęciowej (nie można sobie wyobrazić na przykład studium teologii dogmatycznej czy moralnej bez pojęć wypracowanych w refleksji filozoficznej); 2) filozofia w relacji do teologii ma służyć pomocą w uściśleniu, tłumaczeniu i porządkowaniu prawd teologicznych, a także czuwać nad poprawnością metodologiczną poznania teologicznego; 3) filozofia ma jako zadanie dostarczyć teologii podstawowych stwierdzeń dotyczących bytu w ogóle, a człowieka w szczególności, czyli ma dostarczyć teologii fundamentów w postaci naturalnej wiedzy, przede wszystkim o człowieku.

W porównaniu z dotychczasowym tradycyjnym nauczaniem filozofii w seminarium w omawianym okresie wzbogaciło się ono o dodatkowe ważne elementy. W tym czasie do *ratio studiorum* weszły cztery nowe przedmioty: wstęp do filozofii (od 1968 r.), ogólna metodologia nauk, współczesne kierunki filozofii i antropologia filozoficzna. Zmieniła się zdecydowanie treść merytoryczna wykładów takich dyscyplin filozoficznych, jak: filozofia Boga, teoria poznania, etyka. Wykłady zostały wzbogacone ćwiczeniami oraz obowiązkiem pogłębiania materiału przez własną lekturę wskazanych przez profesorów tekstów i opracowań. Ważną

rolę spełniło też Koło Filozoficzne, które propagowało kulturę filozoficzną, poszerzało wiedzę z zakresu filozofii, zapoznawało z nowymi nurtami i kierunkami filozoficznymi oraz pomagało w doskonaleniu własnego refleksyjnego, krytycznego myślenia.

Każdy z prezentowanych wyżej wrocławskich wykładowców, przygotowanych do swej posługi przez studia specjalistyczne, starał się wykonywać ją kompetentnie, odpowiedzialnie i sumiennie. Odczytując znaki czasu i zachowując wymogi *ratio studiorum*, wnosił własne cenne inwencje oraz inicjatywy do pełnionej przez siebie misji. Ta zaszczytna niewątpliwie, ale również odpowiedzialna i ofiarna posługa nauczycielska we wrocławskim seminarium była nieraz spełniana w niełatwych warunkach, na przykład łączenia jej z pracą duszpasterską i dojazdami z parafii.

PRZYPISY

¹ Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 296–297.

² Zob. także B. Dembowski, *O nauczaniu historii filozofii w seminarium duchownym*, w: tenże, *Spór o metafizykę i inne studia z historii filozofii polskiej*, Włocławek 1997, s. 269–271.

³ Polskie tłumaczenie tego listu znajduje się w „*Studia Philosophiae Christianae*” (SPhCh) 10(1974), nr 1, s. 255–265.

⁴ Zob. G.-M. Garonne, *O nauczaniu filozofii w seminariach*, SPhCh 10(1974), nr 1, s. 258.

⁵ Tamże, s. 259.

⁶ Tamże, s. 261–264.

⁷ Tamże, s. 262.

⁸ Zob. W. Hanc, *Nauczanie teologii dogmatycznej we wrocławskim seminarium duchownym po II wojnie światowej*, „*Studia Włocławskie*” (SWł) 10(2007), s. 368–369.

⁹ J. Nowaczyk, *Kalendarium życia księdza profesora Tadeusza Przybylskiego*, SWł 7(2004), s. 9–10.

¹⁰ Więcej danych na temat życia i działalności ks. Przybylskiego zob. także: K. Rulka, *Zmarł ks. Tadeusz Przybylski*, „*Miesięcznik Diecezji Włocławskiej – Kronika*” 90(2007), s. 373–378; Z. Pawlak, *Profesor filozofii i duszpasterz*, tamże, s. 464–470.

¹¹ *Życiorys księdza profesora Jana Nowaczyka*, SWł 9(2006), s. 11–12.

¹² Tamże, s. 15.

¹³ Tamże, s. 21–25.

¹⁴ Tamże, s. 15.

¹⁵ Tamże, s. 25–28.

¹⁶ Tamże, s. 20.

¹⁷ W. Hanc, *Dorobek naukowy ostatniego ćwierćwiecza*, w: *Od wieków kształci pasterzy. Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku*, Włocławek 1994, s. 53.

¹⁸ *Informator filozofii polskiej*, pod red. J. Jaśtala, Kraków 1995, s. 181.

¹⁹ W. Hanc, *Dorobek naukowy...*, art. cyt., s. 53.

²⁰ SWł 4(2001), s. 441.

²¹ W. Hanc, *Dorobek naukowy...*, art. cyt., s. 53.

²² Z tego czasu zachowała się u ks. Pawlaka „Księga protokółów posiedzeń naukowego-dyskusyjnego klubu »Krag«”.

²³ W. H a n c, *Ks. Lucjan Andrzejczak duszpasterz i propagator kultu św. Józefa*, „Kaliskie Studia Teologiczne” 1(2003), s. 11–12.

²⁴ Z. R o g a l s k i, *Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego we Włocławku w 1976/77 roku*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” (KDWł) 60(1977), s. 169.

²⁵ W. H a n c, *Ks. Lucjan Andrzejczak...*, art. cyt., s. 12.

²⁶ Do dyscyplin filozoficznych w seminarium włocławskim zaliczano także pedagogikę i dydaktykę (na początku XX wieku), potem filozofię religii (religiologię, religioznawstwo), a do 1974 r. także psychologia była nauczana albo przede wszystkim w aspekcie filozoficznym, albo także filozoficznym jako tzw. psychologia racjonalna.

²⁷ Ustaleń dokonano na podstawie dokumentacji dotyczącej działalności Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku: *Ratio studiorum* na poszczególne lata studiów (przechowywane w biurze rektorskim oraz bibliotece), rocznych sprawozdań z działalności drukowanych w „Kronice Diecezji Włocławskiej”, pisemnych i ustnych relacji zainteresowanych osób oraz wspomnień własnych autora.

²⁸ Por. *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, Częstochowa 1999, s. 151.

²⁹ Według relacji ustnej ks. prof. Jana Nowaczyka z 26 V 2008 r.

³⁰ B. D e m b o w s k i, *O nauczaniu historii filozofii...*, art. cyt., s. 269.

³¹ Relacja pisemna ks. J. Nowaczyka z 23 V 2008 r.

³² Por. *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, dz. cyt., s. 158–159.

³³ Tamże, s. 157.

³⁴ *Życiorys księdza profesora Jana Nowaczyka*, art. cyt., s. 13.

³⁵ Relacja pisemna ks. J. Nowaczyka z 23 V 2008 r.

³⁶ W oparciu o wspomniane podręczniki i prowadzone rozmowy z ks. Andrzejczakiem.

³⁷ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, dz. cyt., s. 160.

³⁸ Relacja pisemna ks. J. Nowaczyka z 23 V 2008 r.

³⁹ *Życiorys księdza profesora Jana Nowaczyka*, art. cyt., s. 14.

⁴⁰ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, dz. cyt., s. 152.

⁴¹ Relacja pisemna ks. J. Nowaczyka z 23 V 2008 r.

⁴² W kleryckiej wypożyczalni podręczników było wówczas 10 egzemplarzy tego podręcznika.

⁴³ J. N o w a c z y k, *Kalendarium życia księdza profesora Tadeusza Przybylskiego*, poz. cyt., s. 10; własne wspomnienia autora artykułu.

⁴⁴ Z własnej wiedzy autora artykułu.

⁴⁵ B. B e j z e, *Wśród głównych zagadnień filozofii Boga*, w: *O Bogu i o człowieku*, t. 2, Warszawa 1969, s. 76–77.

⁴⁶ Zob. Z. P a w ł a k, *Mówić o Bogu współcześnie*, w: *Wobec Boga i moralności*, red. B. Bejze, Warszawa 1996, s. 258–262.

⁴⁷ Problem ateizmu był także wykładany osobno na VI roku studiów w ramach przedmiotu: wybrane zagadnienia ateizmu (1 godzina tygodniowo). Przedmiot ten wykładali kolejno: ks. Jan Nowaczyk, ks. Jerzy Kaźmierczak, ks. Zdzisław Pawlak, a w ostatnich latach XX wieku (do dziś) bp prof. Bronisław Dembowski.

⁴⁸ Relacja ustna ks. A. Ponińskiego z 14 V 2008 r.

⁴⁹ Więcej na temat powstania i działalności Koła Filozoficznego zob. *O kulturze filozoficznej w naszym seminarium, czyli wywiad z księdzem profesorem Zdzisławem Pawlakiem*, „Przedświt”. Czasopismo kleryków Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, 1998, nr 7(68), s. 4–9.

⁵⁰ P. K r e m e r, *Ś.p. ks. dr. Idzi Radziszewski*, KDWł 16(1922), s. 336.

⁵¹ *Zamknięcie roku szkolnego [1919/20] w seminarium*, KDWł 14(1920), s. 203; W. G i s z t e r, *Życie umysłowe w seminarium [włocławskim]*, „Przedświt” (Włocławek) 3(1921), z. 2, s. 9; *Z seminarium włocławskiego*, „Przedświt” 3(1921), z. 3, s. 16; J.S., *Kronika seminarium włocławskiego*, „Przedświt” 4(1922), z. 2, s. 30.

⁵² Propozycję wprowadzenia seminarium z filozofii zgłosił też na sesji księży profesorów w 1968 r. ks. Jan Nowaczyk, ale nie została ona podjęta.

⁵³ Z. P a w ł a k, *Mówić o Bogu współcześnie*, art. cyt., s. 258–263.